

21. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк–Торонто, 1974. 419 с.
22. Чугуєнко М.В. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова // Автореф дис. канд. філос. наук. – Х., 1998. – 16 с.

In the article the author reviews the works of one of the leading figure and ideologist of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) Stephan Lenkavsky, in which the characteristic of ideologic system of Dmytro Dontsov is given and his influence on the development of Ukrainian nationalistic movement. For the first time the analysis includes a number of materials from ūmigrŭ publications and archival collections.

Холак В.Я.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН НА СХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Основним центром українського націоналістичного руху в міжвоєнний період була Галичина. Однак ОУН, як соборницька організація, вела відповідну роботу і на східноукраїнських землях. На нашу думку, без розкриття цієї малодослідженої проблеми неможливо скласти цілісне уявлення про організаційно-політичну діяльність ОУН у 1929-1939 рр.

Вивчення діяльності ОУН на території Радянської України затруднюється кількома факторами. По-перше, малою кількістю архівних документів і, по-друге, фрагментарністю націоналістичних джерел з даної проблематики. Такий стан речей пояснюється тим, що, зважаючи на винятковість політичного становища східноукраїнських земель, усією роботою в цій галузі керував особисто голова Проводу українських націоналістів (ПУН) Євген Коновалець. Проте після його загибелі в 1938 р. зникли основні відомості про діяльність ОУН у даній площині.

Характерними з цього приводу є слова референта (керівника) пропаганди ОУН Володимира Мартинця, в свій час одного з керівників Української військової організації (УВО), про діяльність підпільників УВО на території Радянської України: “Не знати, скільки їх було, як не знати, чи були й як великі були кадри УВО в сов. Україні, з кого складалися, чи діяли й що конкретно робили: чи провадили бойово-терористичну акцію чи політичну, чи можливо обмежилися проникненням у духове середовище й до національно-культурного будівництва” [5, с.309]. Зазначимо, що такі опосередковані свідчення про контакти з підрадянською Україною залишилися і в інших керівників ОУН.

Відомо, що у 1920 р. на східноукраїнські землі було вислано десятки колишніх Січових Стрільців з метою проникнення в школи червоних старшин та пропаганди там української національної ідеї. Однак досить

Хооак В.Я. Діяльність ОУН на східноукраїнських землях у міжвоєнний період

швидко вони були викриті та розстріляні [2, арк. 179]. Зокрема, 28 серпня 1921 р. загинув Крайовий комендант УВО на східноукраїнській землі Іван Андрух. Тому з 1923 р. спостерігалась стагнація підпільної роботи УВО в УСРР [5, с.306-307; 17, с.601-602].

З утворенням в 1927 р. ПУН розпочинається новий етап проникнення українського націоналізму та націоналістів на східноукраїнські землі. Тут слід відзначити щомісячне розсилання сотень примірників офіційного органу ПУН “Розбудови нації” на адресу радянських наукових установ й бібліотек з надією, що з ними зможе ознайомитися українська інтелегенція [5, с.312]. Ця робота була припинена в кінці 1928 р., коли Державне політичне управління (ДПУ) України розіслало до усіх підпорядкованих установ обіжник з вимогою звернути “найбільшу увагу на те, щоб із поштою з-за кордону не попадав орган українських фашистів у Празі” [12, с.458].

Проте певних успіхів вищезазначена тактика досягла. В 1930 р. радянський мистецький журнал “Пролітфронт” опублікував статтю публіциста і письменника Костя Буревія “Фашизм і футуризм”, де згадується “Розбудова нації” та ПУН. Прискіпливий аналіз статті доводить, що застосована в даному випадку критика українського націоналізму була лише тактичним засобом його пропаганди [18, с.110-111].

Слід зазначити, що в журналі “Розбудова нації” значна кількість статей присвячувалася аналізу становища в УРСР. Тут слід виділити працю організаційного референта ОУН Миколи Сціборського “Вмираючий режим”, у якій з пафосом проголошувалася швидка і немінуча катастрофа радянської влади, а запровадження диктатури Сталіна оголошувалося виявом розвалу комуністичного режиму [14, с.390]. Оскільки М.Сціборський був членом ПУН, то, мабуть, у цій статті відбивалися ідеалістичні погляди значної частини керівництва ОУН.

Загалом позицію керівництва ОУН стосовно стратегії діяльності на східноукраїнських землях можна прослідкувати завдяки дискусії, яка розгорнулася в 1934 р. навколо статті Головного судді ОУН Макара Кушніра “Націоналізм переможе”. У її попередньому варіанті автор зазначив, що стосовно Радянської України націоналісти мають відійти від тактики абсолютної відмови від співпраці з “опортуністичним табором”. На думку М.Кушніра, у даному випадку слід творити якомога ширший фронт національної революції, залучаючи до нього і проукраїнськи налаштоване комуністичне керівництво [1, арк.151-152]. Його повністю підтримав політичний референт ОУН Дмитро Андрієвський, далекоглядно зауваживши, що “ближче обізнання зазбручанських українців з нашою тактикою скоріше відхилить їх від нас, а – ніж

приверне. Пора над тим задуматись” [1, арк.204]. Проти думок М.Кушніра різко виступили М.Сціборський, В.Мартинець, голова італійського відділу ОУН Євген Онацький та референт ідеологічного вишколу Іван Габрусевич. Особливо негативно вони сприйняли тезу про Миколу Скрипника як “колосального українця, який дбав про добро Української Нації” [8, с.98-99, 159]. І.Габрусевич, з цього приводу, зазначив: “Націоналістичне ядро заперечує все поза собою з націонал-більшовизмом включно” [1, арк.203]. Внаслідок дискусії перемогла друга точка зору, і стаття М.Кушніра була опублікована із значними змінами та відсутністю реверансів у бік націонал-комуністів [11].

Однак головним напрямом діяльності ОУН в поширенні впливу на східноукраїнські землі була не пропагандистська, а підпільна робота. Тобто без створення відповідних організаційних структур залучити громадян УРСР до українського націоналістичного руху було неможливо.

Розуміючи це, Є.Коновалець шукав відповідних контактів. За свідченням близьких до керівника ОУН осіб, у період з 1928-1930 рр., поки був можливий зв'язок через р. Збруч, Є.Коновалець зустрічався з представниками Наддніпрянщини не рідше ніж раз у три місяці. Після повного перекриття кордону по р. Збруч керівництво ОУН, в особі референта зв'язку з краєм Ярослава Барановського, намагалося утворити перехідний пункт на території Румунії [17, с.610-611]. З 1934 р. аналогічною проблемою на території Фінляндії зайнявся Д.Андрієвський. Важливість створення структурних одиниць ОУН на території Фінляндії зумовлювалася і близькістю цієї країни до радянських концентраційних таборів, де, за словами Д.Андрієвського, були “сотки тисяч людей, готових до борні” [8, с.149].

З початку 1928 р. М.Кушнір, під виглядом радянофіла, розпочав співпрацю з органом ЦК КП(б)У – газетою “Комуніст”. Можливо, маючи певний авторитет у провідних радянських виданнях він мав виїхати до України і очолити підпілля. Зі щоденників українського політичного діяча Є.Бачини-Бачинського можна довідатися, що у 1932 р. М.Кушнір нелегально пробув два тижні на радянській території недалеко від м. Хотин [17, с.605-606; 4, с.722]. Однак в умовах сталінського терору можна було створити лише децентралізовані, самостійно діючі підпільні групи, і тому від плану М.Кушніра довелося відмовитись.

Дослідник історії ОУН Петро Мірчук, на підставі інформації найближчих співробітників Є.Коновальця, стверджував, що на зламі 1937/1938 рр. на Наддніпрянщині існувало щонайменше п'ять таких самостійно діючих центрів, з якими голова ПУН за допомогою посередників утримував зв'язок. Більше того, з тих самих джерел відомо, що

Ходак В.Я. Діяльність ОУН на східноукраїнських землях у міжвоєнний період

весною 1938 р. Є.Коновалець розпочав підготовку до особистої нелегальної подорожі в УРСР з метою на місці перевірити стан і можливості підпільно-революційної діяльності [21, с.92-93].

Починаючи з 1930 р. в УРСР розпочалися масові політичні репресії. Протиправні методи, які застосовувалися до заарештованих, змушували останніх визнавати вину та приналежність до нав'язаних їм антирадянських рухів та центрів. Восени 1933 р. пленум ЦК КП(б)У ухвалив резолюцію про зв'язок українських націоналістів Радянської України з "гітлерівським наємником Коновальцем" [22, с.217-218]. З цього часу багатьом заарештованим інкримінувалася робота на УВО-ОУН, що, переважно, не відповідало дійсності. Проте можна достовірно стверджувати причетність певної частини репресованих до ОУН. Зокрема, це засуджені в 1931-1936 рр. Степан Индишевський (член УВО, брат Крайового коменданта УВО Ярослава Индишевського), Гриць Коссак (колишній комендант УГА), Осип Букшований (отаман I Бригади Українських січових стрільців), Плєскачевський (працівник більшовицької місії в Женеві, де неодноразово зустрічався з Є.Коновальцем) та ін. [22, с.227].

Однак говорити про розгалужену мережу націоналістичного підпілля в УРСР і причетність до неї значної частини репресованих українських літераторів, як це зробив на основі зізнань заарештованих та виступів секретаря ЦК КП(б)У Павла Постишева дослідник даної проблеми Ю.Бойко [16, с.45-48, 50-52], на нашу думку, не слід.

Висновки Ю.Бойка суперечать, насамперед, словам Є.Коновальця, який у листі до членів ПУН від 15 квітня 1932 р., говорячи про розвиток націоналізму, зазначив: "На Великій Україні той рух розвивається без найменшого нашого безпосереднього впливу, але посередній вплив на оформлювання того руху ми безперечно маємо" [6, с.393]. А 25 лютого 1933 р. в листі до Д.Андрієвського керівник ОУН оголосив про необхідність "приступити до розв'язки найважливішої, на мою думку, проблеми, себто започаткування хоч би мінімальної нашої діяльності на Східньо-Українських Землях" [7, с.100].

Запровадження заходів щодо вирішення цієї проблеми стало основним питанням чергової конференції ОУН в червні 1933 р., на якій були прийняті "Постанови конференції ОУН у справі Східних Українських Земель (СУЗ)". В них зазначалося, що "під цю пору головним завданням ОУН є: 1. Нав'язання зв'язків зі СУЗ. 2. Пропаганда на СУЗ. 3. Переведення акцій, що мали б на меті заманіфестувати на СУЗ факту самого існування ОУН та її визвольних змагань" [7, с.249]. Безпосередніми наслідками діяльності ОУН, згідно з прийнятими постановами, стало, зокрема, застосування "бальонової пропаганди" (запуск пропагандист-

ських матеріалів на територію СРСР за допомогою повітряних кульок) та вбивство працівника радянського консульства у Львові 22 жовтня 1933 р. [7, с.267-269].

Таким чином, можна зробити висновок, що поширення діяльності ОУН на територію Радянської України розпочалося не раніше 1933 р.

Слід зазначити, що зацікавлення, яке виявляло керівництво ОУН у справі Радянської України мало двосторонній характер. Зі свого боку більшовицька влада не могла обійти увагою українських націоналістів, оскільки їх стратегія і тактика безпосередньо торкалася території СРСР.

Вже в січні 1929 р. орган ЦК КП(б)У “Більшовик України” надрукував критичну статтю М.Мотузка “Зовсім нового типу українці...”, у якій автор доводив, що “Ідеологічний натиск фашизму може за певних умов виявлятися на деяких ділянках нашого життя” [15, с.304]. Наступні виступи комуністичного керівництва проти ОУН датуються кінцем 1933 р., коли заяви про проникнення націоналістичної ідеології та діячів у лави КП(б)У оголосили перший і другий секретарі організації С.Косіор і П.Постишев [22, с.217-220].

Окрім безпосередньої боротьби з “націоналістичним підпіллям” більшовики намагалися перешкодити діяльності ОУН дипломатичним шляхом. Зокрема, в період постійного проживання Є.Коновальця у Женеві (1930-1935 рр.), президент Женевського кантону Леон Ніколь, під тиском народного комісара закордонних справ СРСР Максима Литвинова, неодноразово домагався видворення полковника за межі Швейцарії [9, с.756-757]. Через радянські демарші до французького уряду в 1938 р., був змушений залишити Париж та переїхати до Відня М.Сціборський [20, с.40]. А в 1933 р. під час радянсько-італійських переговорів про торговельний договір, радянське посольство внесло протест проти підтримки італійським урядом українських “контрреволюціонерів”, вбачаючи в цьому втручання у внутрішні справи СРСР [7, с.211].

Також радянські каральні органи постійно намагалися проникнути в закордонну мережу ОУН. Так, одним із засновників організації був більшовицький агент Леонід Костарів, викритий на початку 1933 р. [22, с.519-520]. Тоді ж був розкритий ще один агент Закордонної секції ДПУ Шиманський [3, с.69]. У 1935 р. радянська розвідка зуміла ліквідувати зв'язковий шлях ОУН через Фінляндію, провівши туди свого резидента на прізвище Полуведько [19, с.45].

Показовою в цьому контексті є ситуація, яка виникла наприкінці 1934 р. зі М.Сціборським. До нього прибув чоловік (“Іван Іванович”), який відрекомендувався представником найвищого українського партійного керівництва, і запропонував М.Сціборському “великі гроші” за

Хомак В Я Діяльність ОУН на східноукраїнських землях у міжвоєнний період

припинення діяльності в ОУН та повернення до УРСР. Іван Іванович повідомив, що при політбюро утворено спеціальний відділ для вивчення діяльності українських націоналістів та складання їх психологічної характеристики, з метою “в потрібний момент все паралізувати” [1, арк.174-175]. Як наслідок, М.Сциборський був усунутий від поточної праці. Щоб зняти з себе підозру в контактах із ДПУ, референт ПУН був змушений стати перед організаційним судом ОУН, який його цілковито виправдав [22, с.517-518].

Саме спроби українських націоналістів поширити свою діяльність на територію УРСР та намагання комуністичного керівництва паралізувати роботу ОУН призвели до трагічної загибелі Є.Коновальця 23 травня 1938 р.

У серпні 1933 р. радянським органам держбезпеки вдалося ввести у найближче оточення провідника ОУН свого агента, колишнього старшину Січових Стрільців – Хом’яка. Взявши псевдонім “Найденко”, Хом’як зарекомендував себе радянофобом і навіть публікувався зі своїми спогадами на сторінках “Розбудови Нації”. Зрештою, було вирішено використати його для організації націоналістичного підпілля у Харкові [22, 527-528; 7, с.466; 13]. Найденко в свою чергу ввів у мережу ОУН свого зв’язкового – П.Грищенка (справжнє прізвище – П.Судоплатов), який за наказом найвищого радянського керівництва вбив Є.Коновальця [10, с.34-45; 22, с.528-529].

Таким чином, безперечно, що у міжвоєнний період на східноукраїнських землях існувало пов’язане з ОУН націоналістичне підпілля. Однак досі залишаються невідомими його чисельність та напрями діяльності. Зрозуміло, що воно не було масовим, так само не відомо про проведення ним гучних політичних акцій. Проте, вже саме його існування в умовах сталінського режиму свідчить про важливу роль соборницького напрямку в діяльності ОУН.

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф.3833, он.3, спр.1.
2. Центральний державний історичний архів України в м Львові - Ф 359, оп.1., спр.205.
3. Книш З З тасмних документів польської окупації Західньої України. Торонто, 1983.
4. Бачина-Бачинський Є Є Коновалець у Женеві // Євген Коновалець та його доба Мюнхен, 1974. - С.701-745.
5. Мартинець В. Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму. Б.м., 1949.
6. Онацький Є У вічному місті. Записки українського журналіста. 1931-1932 рік. - Торонто, 1981

7. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. 1933 рік. – Торонто, 1985.
8. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. 1934 рік. – Торонто, 1989.
9. Питляр О. Є. Коновалець в очах молодого студента // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.
10. Судоплатов П. Спецоперації. Лубянка и Кремль 1930-1950 годы. – М.: Олма-пресс, 2003. – 687 с.
11. Богуш В. Націоналізм перемаже! // Розбудова Нації. – 1934. – Ч. 5-6. – С. 118-122.
12. Єдиним фронтом // Розбудова Нації. – 1928. – Ч. 12. – С. 457-458.
13. Н.Н. Радянська Україна // Розбудова Нації. – 1934. – Ч. 3-4. – С. 62-73.
14. Сціборський М. Вмираючий режим // Розбудова Нації. – 1929. – Ч. 12. – С. 386-391.
15. Хто ми такі? (На підставі голосів наших противників) // Розбудова Нації. – 1929. – Ч. 8-9. – С. 304-307.
16. Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо-Східні Землі. – Б.м., 1947.
17. Бойко Ю. Націоналізм на Східноукраїнських землях у добу Коновальця // Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 577-617.
18. Кармазин Д. Український націоналізм в УССР // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – Б.м., 1955. – С. 103-114.
19. Книш З. ОУН до світової війни // Календар-Альманах "Нового Шляху". 1979 р. – Торонто, 1979. – С. 39-51.
20. Мельник А. Пам'яті впавших за волю і велич України // Організація Українських Націоналістів. 1929-1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – Б.м., 1955. – С. 17-47.
21. Мірчук П. Євген Коновалець. (У 20-річчя смерті). – Торонто, 1958.
22. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968.

The author opens a problem expansion activity of Organization of the Ukrainian nationalists in between-war period on the East-Ukrainian grounds. In clause the examples are resulted which indoubtedly prove the large interest of the OUN leaders in penetration on territory USSR. On the other hand, the questions of struggle of the Soviet leaders with this activity are covered.